Čtenářská kultura

POKUS O VYMEZENÍ

Jiří Trávníček — Grzegorz Nieć
[ÚSTAV PRO ČESKOU LITERATURU AV ČR —
UNIWERSYTET PEDAGOGICZNY W KRAKÓW]

Nacházíme se v digitální revoluci.[1] Pouze nevíme, v které její fázi. Lze se však domnívat, že ne zcela na začátku (to bylo v osmdesátých letech minulého století), leč jistotu o jejím konci nemáme žádnou, jakkoli se už objevují koncepty, že to, co momentálně zažíváme, je již doba postdigitální (např. BERRY — DIETER [EDD.] 2015). Jsme svědky úplné změny paradigmatu, nebo jen rozšíření pole? Je to pokračování multimediální epochy, v níž již vězíme téměř sto let, nebo nastalo něco, co ještě neumíme pojmenovat?

Digitální čtenářská kultura přinesla mnoho nových forem; vysvětlit ji jen z ní samé by však bylo asi nepatřičné. Stále je totiž součástí kultury *čtenářské*, jejíž dějiny počínají vynálezem písma (asi 3500 před n. l.). Z druhé strany se však nelze tvářit, že digitální změnou se nic tak nového neudálo, tedy že jde jen o další technologický posun bez sociokulturních důsledků. Digitální změna je i vítaným impulzem k promyšlení celé čtenářské kultury. Podstatné je pak přesvědčit se o tom, zda takový koncept má své metodologické oprávnění, jakož i analyticko-interpretační potenciál. Jaké jsou jeho hranice? K čemu si jím lze sloužit? Jaké je jeho místo vedle jiných, podobných konceptů? A také — jaká jsou její bolavá místa?

Digitální kultura — čas nové čtenářské nevinnosti

Digitální revoluce nemohla nezasáhnout ani oblast recepce, čtení, čtenářství, čtenářského chování. A to ve všech jejich aspektech — od zpřístupňování textů přes jejich sdílení, ukládání na nosiče až k samotnému čtení, tj. způso-

1 Text částečně vychází z úvodních kapitol dvou knih Jiřího Trávníčka *Rodina, škola a knihovna. Náš vztah ke čtení a co ho ovlivňuje (2018)*, Brno/Praha, Host/Národní knihovna 2019 a *Kulturní vetřelec. Dějiny čtení — kalendárium*, Brno, Host 2020. Podobu uzavřeného celku dostává až teď — též díky autorskému přispění druhého autora.

bu (technice), jak si je kulturně a mentálně přisvojujeme. Mnoho se napsalo na téma, že internet výrazně rozmývá hranice mezi producentem a konzumentem textu, že vytváří různé hybridní formy psaní, čtení i vydávání (viz např. BARON 2015: 222). Mluví se také o fenoménu *prosumera*. Dost často se píše o nesmírném rozšíření textové (tedy i čtenářské) sféry, usnadnění dostupnosti textů. Sociolog Frank Furedi tvrdí, že internet sice oslabil status knihy, ale současně tím posílil status čtenáře (FUREDI 2015: 213).

S velkým ohlasem se setkala interaktivita, byť např. krakovský bibliolog Jacek Wojciechowski soudí, že jakékoli přijímání obsahu je ve své podstatě interaktivní (WOJCIECHOWSKI 2004: 40; viz i KOWALSKA 2014: 188–189). Andrew Piper zase dodává, že „interaktivita je omezení, nikoli svoboda" (PIPER 2013: 18). Nadšení, kterého jsme byli svědky spíše v počátcích, nyní už značně vyprchalo. Je to též vystřízlivění z osvícenského přesvědčení, že tam, kde se sníží bariéry (finanční, prostorové, institucionální), nastává okamžik civilizačního štěstí. Dobyli jsme tak další kótu na cestě nezadržitelného sociokulturního pokroku — první byla všeobecná gramotnost; další je dostupnost knih (a vůbec materiálů ke čtení); ještě další institucionální garance čtenářského kánonu (školy, kritika) jako pevného kulturního rámce. Jediná kóta, kterou jsme ještě nedobyli, je produkce času na čtení.

Zejména pokud jde o dostupnost, bývá internet chápán jako velký demokratizátor (čtenářské) kultury, tedy jako zásobárna vědění, knih, informací (viz např. WOLF 2016: 164). Přinesl spoustu nových forem, jako jsou čtenářské blogy, facebookové čtenářské skupiny, booktubeři; v oblasti historického čtenářství zpřístupnil množství historických repozitářů, *digital humanities* umožňují práci s velkými soubory dat; sám internet se stává jednou velkou knihovnou, jejíž uživatelské výhody se projevily zejména na jaře 2020 v době koronakrize. Robert Darnton se však při této příležitosti skepticky ptá, zda by Google Book Search Project (miliony titulů dostupných online) neměl být vybaven kromě tisícovek technicky zdatných inženýrů také nějakým bibliografem, neboť by se tím dalo zamezit tomu, aby se na síť bez ladu a skladu vrhala vydání různé spolehlivosti. Autor označuje tuto firemní strategii poněkud ironickým slovem *nevinnost* (DARNTON 2009: 38; viz též LYONS 2011: 206).

Ano, internet činí naše čtenářské chování opět nevinným — někde jsme něco našli, lhostejno celkem kde, ale máme to. Ti, kdo jsou vtaženi do pedagogického procesu, důvěrně znají pocity učitelů, kteří na dotaz „Odkud to máte? Zdroj, prosím." dostávají odpověď: „Někde z internetu." „Vygooglil(a) jsem si to." Otázka po efektivitě („Jak?") zcela vytěsňuje otázku po původu („Kde?"); na otázku po smyslu („Proč?") nedochází už vůbec. Množství hubí informace, ale to tu bylo odjakživa. První zmínky nalezneme již ve starozákonním *Kazateli*: „Píše se tolik **knih**, že to nebere konce, a přílišné bádání člověka unaví" (*Kazatel* 12, 12). Daleko větším problémem je rychlá dostupnost, s čímž jde ruku v ruce zastřenost zdroje („někde na internetu"), respektive

spíše uživatelská bezstarostnost. Roy Rosenzweig vtipně poznamenává: „Internet je tady na věky — nebo jen na pět let; jde jen o to, co nastane dřív" (ROSENZWEIG 2007: 315). Internet a obecně digitální sféra však umožňuje práci s objemnými soubory dat (*big data*), čili to, co Franco Moretti nazývá *distant reading* (MORETTI 2013: 47–49).

Důkladně jsou, zejména v poslední době, prozkoumány různé aspekty čtení digitálního a čtení tradičního: technické, tělesné, kognitivní, psychologické, pedagogické, neurofyziologické (např. BARON 2015; WOLF 2016). Zdá se nám, že daleko spíš než o otázku mediální změny jde o otázku důvěry či důvěryhodnosti. V oblasti čtení by to pak mohlo znamenat hledání nových záchytných bodů, o něž je možno se opřít. Jakému zpravodajskému serveru věřit? Otevírat vůbec e-maily z neznámých adres, když by mohly skrývat ohrožení pro náš počítač? Jak čelit nesmírnému nárůstu informací? Kde kupovat knihy — za každou cenu jen tam, kde je nabízejí nejlevněji? Je možné se spolehnout na hodnocení serveru Amazon, když víme, že si ho mohli vylepšit marketingoví specialisté různých vydavatelství? A stejně tak víme, že jsou zde zdokumentované případy, kdy autoři anonymně píší negativní „čtenářské" recenze na díla svých kolegů (BOTSMANOVÁ 2018: 172–173). Různé výzkumy potvrzují, že čím více informací se na nás v digitálním prostředí valí, tím více se uchylujeme k té základní důvěře — osobní, tedy k doporučení lidí, které známe, a proto se na ně spoléháme. Neohraničená svoboda internetu (s jeho globálním dosahem) tak způsobuje, že se vracíme k chování společenství (*Gemeinschaft*) nejbližších.

Čtení v digitální době není jen otázkou jiného média a jiné techniky, ale také hledání nové půdy pod nohama. Historicky vzato však o nic tak úplně nového nejde. I dříve, když jsme si v telefonním seznamu vyhledávali instalatéra, jsme museli řešit stejné dilema. Stejně tak jsme ho řešili, když jsme hledali vhodný časopis pro naše děti — i zde nám jako hlavní opora sloužily zkušenosti jiných, zejména našich blízkých. Zaměstnanci byli začasté přijímáni na základě doporučujících dopisů od někoho, kdo se těšil naší důvěře, nikoli pouze na základě profesního životopisu.

Když vyjdeme z mnoha zkoumání na téma čtení klasického a čtení digitálního, jedním z hlavních zjištění je, že čtení je v daleko větší míře tělesné a také více závislé na svém médiu, než jsme si byli mysleli (MANGEN — VAN DER WEEL 2016: 119). Tím, že jsou digitální nosiče méně materiální než nosiče klasické, daleko méně mobilizují naše haptické procesy (jemnou motoriku). Otáčení papírových stránek v knize je totiž něco jako zanechávání stop naší fyzické přítomnosti v textu; e-čtení nám toto nenabízí, případně jen simulovaně (více u čteček, méně u počítačů). Jinak řečeno: čtení je těsně spojeno s pocitem místa — *thereness* (PIPER 2013: 15). Dále platí, že v přechodu od paměti krátkodobé (epizodické) k paměti dlouhodobé (sémantické) hraje značnou roli i povaha média — u tištěných textů je tento přechod daleko jednodušší. Jinak řečeno:

pokud přechod od svitku ke kodexu v daleko větší míře uvolnil naše tělo, a tím učinil čtení pohodlným a také nám dal při čtení větší vědomí prostorovosti (hřbet knihy, její členění — výška, šířka, hloubka, záložka jako prostorový ukazatel, kolik z knihy mi zbývá ještě dočíst), přechod od kodexu k e-formám ve velké míře naopak tělo úplně upozadil, odsunul ho. A tím i oslabil jeho mediální připoutání, což je možná výhra technologická (triumf systému nula-jednička), ale nikoli už tak zcela kulturní či mentální. Tedy až srovnání čtení klasického se čtením digitálním nám ve vší naléhavosti ukazuje, že čtení je ze své nejvlastnější podstaty trojrozměrné, tedy takové, jež je vázáno na výšku, šířku a hloubku stránky, na prostorovost knihy, na „průběhovost" textu, a to nejenom ve smyslu časovém. Řečeno s jistou nadsázkou: autoři píší (dvourozměrné) texty, ale čtenáři čtou (trojrozměrné) knihy.

Čtyři utkvělé představy

Má se za to, že digitální doba posunula recipienta daleko více do centra dění; zvýraznila jeho aktivní roli a také znatelně rozšířila možnosti, v nichž má možnost zanechat své stopy (blogy, diskuze pod články, facebookové komunity, improvizované ankety ad.). Tím značně narušila i čtyři utkvělé představy, jakkoli věcná podstata jejich zpochybnění je hluboce předdigitální.

První se týká recipientské *pasivity* (pouhého konzumenství); svou negativní roli zde sehrála Frankfurtská škola, jež „měla snahu pojímat běžného čtenáře jako pasivní oběť masové kultury kapitalismu a patriarchálního diskurzu" (ROSE 2007: 602). K této figuře sáhl v roce 1983 i francouzský ministr kultury Jack Lang — hovoře o americkém seriálu *Dallas* na konferenci v Paříži, nazval ho symbolem „amerického kulturního imperialismu" (cit. podle ANGOVÁ 2018: 10). Figura manipulátora a její oběti, resp. podmanitele a podmaněného, je dost oblíbená, a to zejména v kruzích marxistických či marxizujících, jakkoli nutno dodat, že z marxistického zázemí vzešla i britská *cultural studies* (Birminghamská škola), která naopak čtenáře (a vůbec vnímatele) umístila do centra pozornosti a pojetí jeho pasivity zcela rozbila, a to zejména tím, že si začala všímat jeho zázemí, tedy sociokulturních podmínek, které čtenářovo čtení utvářejí.

Druhá představa je ta, jež čtenáři připisuje jedinou roli, a sice takovou, jež je dána strukturou textu (žánrem, tématem, stylem); jeho aktivita se má omezit na vykonávání role takzvaného *modelového čtenáře*. Je mu odebrána jeho vlastní sémantická iniciativa (intence) a nachází se v sociálním a kulturním vzduchoprázdnu. Navíc je držen jen v hranicích textu. Mimo text o něm nelze nic vědět, a pokud přece jenom, tak jednotlivé dílčí konkretizace nemají sílu vyvrátit ontologickou stabilitu díla. Příznačná zde je Ingardenova koncepce díla, v níž je čtenáři přisouzeno jen vyplňování takzvaných prázdných míst, tedy toho všeho, co sémanticky nepokryl autor — jako je např. barva vlasů u jednotlivých hrdinů (viz např. FELSKI 2008: 3).

Čtenář elitní (profesní) versus čtenář většinový (běžný)
Jde o třetí představu, která prošla zproblematizováním, přinejmenším tak, že se z vertikálního vztahu překlopila do vztahu horizontálního. Jinak řečeno: čtenář elitní se přestal chápat jako vyšší forma čtenáře běžného; nyní se chápe jen jako podoba jiná („interpretační komunita"), třebaže s kulturně a institucionálně privilegovaným statusem. Na terén běžného čtenáře jako by se literární věda (a nejenom ona) bála vůbec vstoupit — dílem proto, že ho považovala za nezajímavý, dílem proto, že měla za to, že ty skutečně relevantní recepční stopy zanechává pouze profesní prostředí, literární provoz. Průkopnicky odvážnou co do přístupu a bohatou co do poznávacího přínosu se na tomto poli ukázala Altickova kniha *The English Common Reader* (ALTICK 1957). Neboli jak empirie a pečlivá práce v terénu rozbíjejí kulturní předsudky. Byly to totiž hlavně empirické výzkumy (DYMMEL [ED.] 2009; LONG 2003; RADWAY 1984; IDEM 1997; ROSE 2007 ad.), jež ukázaly, jak nedostatečné je spoléhat se pouze na textovou analýzu i u tak na první pohled jednoznačných útvarů, jako jsou například romance. Rodiče dnešních dospívajících dětí (ale rovněž mnoho literárních vědců) si v současné době nevědí rady s fenoménem fantasy. Jednak proto, že neznají primární texty, těžíce z jakési předsudečné pseudohodnoty daného žánru (jeho ostrakizace), jednak že nevědí, o jak širokou oblast se jedná, a také proto, že nejsou ochotni se seznámit s motivacemi svých dětí. Aniž bychom zkoumali sociokulturní zázemí (kapitál) a motivace čtenářů, z textů samých nejsme schopni dozvědět se nic o jejich působení. A překvapivě se ukazuje, že v neprofesních čtenářských kruzích vládnou vesměs daleko autentičtější sociální vazby, jakož i průzračnější motivace než v kruzích profesních.

A máme tu i představu čtenáře jako toho, kdo svůj akt čtení vykonává jako ryze soukromý, takový, jenž je vyjmut ze sociálních vazeb a závislostí. A tím se nemyslí jen čtení v okruhu jiných či předčítání (tedy čtení sdílené). Jde o jeho nejvlastnější povahu, což koneckonců potvrzují i různé výzkumy — čtenáři jsou lidé s daleko větší ochotou zapojovat se do společenských aktivit než nečtenáři; ti, jimž se v dětství předčítalo, navazují v dospělosti daleko snadněji kontakty s jinými (VORLESEN 2015). Zdrojem ideologie čtenáře jako někoho, kdo je vyňat ze všech vztahů, je romantismus, v němž je proti představě osamoceného autora (často i společností vyvrženého) zrcadlově postaven osamocený čtenář (LONG 2003: 2–12; FULLER — REHBERG SEDO 2013: 33). Danou figuru opakuje a namnoze i zesiluje modernismus — vysoce náročnému umění musí odpovídat i vysoce vytříbené čtení. Tím se vytváří — slovy Jonathana Rose — *coteriereadership* (ROSE 2010: 426), jakýsi klub vyvolených jednotlivců, těch, jimž se dostalo vyššího zasvěcení. Podle Elisabeth Longové se na utváření daného mýtu velkou měrou podílí i výtvarné umění — ve středověku hlavně obrazy osamocených svatých s knihou (např. svatý Jeroným na poušti), v raném novověku obrazy učenců ve svých kabinetech a za

romantismu obrazy čtoucích mladých dívek (často v přírodních sceneriích) (LONG 2003: 2–12). Mocným zesilovačem daného mýtu je podle autorky i akademické prostředí, zejména tím, že se vyhýbá otázkám, jak lidé čtou a proč čtou, nevšímá si sociálních a institucionálních determinant čtení (IBID.: 11). Navíc je pod jeho akademickou úroveň zabývat se něčím tak podřadným, jako je běžný čtenář. Též i proto — doplňuje Joseph Gold —, že akademické čtení je vedeno „hledáním skrytých sdělení", falešně přistupujíc na předpoklad, že „skryté je totéž jako hluboké" (GOLD 2001: 21). Nebo slovy Rity Felské: obtížnost je v tomto prostředí povýšena na „posvátnou krávu" (FELSKI 2008: 134), aniž se připouští otázka její funkce. Čili provozuje se tu jakási čtenářská gnóze; gnóze, jejíž postupy nejsou přístupny jen tak někomu. Svou roli tu sehrává i strukturalisticko-poststrukturalistická literární věda (zejména teorie), která se uzavřela namnoze do hermetického žargonu, čímž se z ní stává obcování v okruhu odbornicko-expertních subkultur.

Leč buďme spravedliví a pokusme se přistoupit na obavy druhé strany. Nedává se čtenáři tím, že dostává možnost sémantické iniciativy, prostor k svévoli, a tedy k bezuzdnému subjektivismu? Čili: nehrozí cesta k noetickému pointilismu druhu „co čtenář — to specifický text"? Domníváme se, že nehrozí, neboť čtenářova svoboda je vždy svobodou podmíněnou; je to pohyb v jistém „herním" rámci, který sdílí s autorem a jeho textem (LYONS 2010: 4). Pojistkou je zde jazyk jako sféra intersubjektivity, kde musíme přistoupit na dohodnutá pravidla. Jazyk je ze samé své podstaty socializátorem, a tedy i desubjektivizátorem. Další pojistkou je sociální kontext — nežijeme ve vztahovém vzduchoprázdnu. Ten je podle polské biblioložky Ireny Sochové dvojí: prvním patříme někam podle kategorií socio-demografických (věk, pohlaví, vzdělání atd.), druhým jsme zařazeni — řečeno za pomoci kategorie Stanleyho Fishe — do „interpretační komunity" na základě společných profesních, kulturních či intelektuálních zájmů. V obou kontextech si své místo neustále vyjednáváme s jinými; jde tedy o identitu sítě, přičemž to, co ji uskutečňuje, je vztah, interakce (SOCHOVÁ 2017: 112).

Čtenář modelový — představa, čtenář empirický — jistota

Specifické pozornosti si zasluhuje zejména vztah mezi čtenářem modelovým a empirickým. Tuto opozici proto podrobme ještě jednomu pozorování.

Zkoumání modelového čtenáře nám dává jistotu, že dílo v jeho hlavním určení chápeme jako komunikát. Stále je to však spekulace učiněná v pohodlí textostředného zeleného stolu. Rukolapně nám tuto modelovou jistotu potvrzuje až čtenář empirický (historický, psychofyzický). Anebo také vyvrací. Ewelina Maria Szyszkowská sledovala vydavatelské a čtenářské osudy harlekýnek v Polsku v prvním desetiletí po pádu komunismu. Z hlediska modelového čtenáře je harlekýnka jasná záležitost — její předvídatelná struktura, jednoduchá kresba postav a schematičnost zápletky by měla oslovovat spíše

čtenáře (hlavně čtenářky) s nižším statusem sociálním a kulturním, spíše tedy ženy s nižším vzděláním. Ale nebylo tomu tak, zejména v první fázi — četly ji v hojné míře mladší ženy s vysokoškolským vzděláním z měst, tedy čtenářky s vyšším statusem. Důvodem byla hlavně zvědavost, ale také touha poznat prostředí, o kterém z předchozí doby nic nevěděly (soukromé kliniky, právní kanceláře, vlivní manažeři atd.), další motivací byla relaxace. Teprve v další fázi, až se tento poznávací hlad nasytil, jejich zájem opadl a harlekýnky začaly dominantně přitahovat čtenářky s nižším statusem sociálním i kulturním, také o něco starší a z vesnice. Jejich hlavní motivací bylo rozšíření a popularita tohoto druhu literatury (zejména na vesnici) (SZYSZKOWSKA 2003).

Jonathan Rose uvádí, že mezi britskými dělníky na počátku 20. století se rozšířilo čtení Bible, která by těmto vrstvám, v nichž je zároveň silný antiklerikalismus a ateismus, měla být cizí. Bibli však dělníci, z nichž se později stali dělničtí vůdci a poslanci, používali jako zdroj obraznosti, aluzí, citátů — tedy dost instrumentálně. Jeden narátor se přiznal, že první výraznou školou morálky a sociální spravedlnosti pro něj bylo Ježíšovo kázání na hoře (ROSE 2010: 106). Jiný narátor, militantní sekularista, si Bibli oblíbil jakožto beletrii, plnou hudby slov a smyslově plného jazyka. Dalším sloužila Bible jako kniha „podněcující chuť pro sekulární literaturu" (IBID.: 240).

Svého modelového čtenáře si vytváří i kulturní politika státu, a to pozitivně (kulturními kampaněmi) i negativně (zákazy a restrikcemi). Usuzovat však na čtenářství jen z ní, zejména v nesvobodných režimech, by bylo zavádějící. Česká i polská zkušenost ze socialistické éry ukazuje, že v mnohém se četlo proti této linii, přičemž způsoby „diverze" byly různé. První je „diverze zevnitř" — v oficiálních nakladatelstvích byla snaha vydávat knihy, které chtějí sledovat jinou stopu než ideologicko-formativní a snaží se vycházet čtenáři daleko více vstříc (viz například fenomén anglosaské detektivky za časů československé normalizace). Dále jsou tu čtenáři dvou dalších oběhů — exilové produkce a samizdatu (polský *drugi obieg*). A také máme co činit s domácími knihovnami jako svého druhu „kulturními pevnostmi", které vytvářely namnoze velmi autonomní kulturní okruh, a navíc okruh, do něhož neměl stát jak vstupovat; s výjimkou prohlídek tajné policie.

Čtenářská kultura a její příbuzné koncepty

Možná tu jsou i problémy se slovem *kultura*, které je — zejména v dnešní době — poněkud nadužíváno. Zkusme si ho však zde analyticky oprávnit, a to zajištěním z několika stran.

První zajištění by se týkalo pojmové triády *čtení — četba — čtenářská kultura*. Klíčovým slovem prvního členu je kompetence (schopnost číst a její praktická realizace, technická dovednost); druhý člen vyznačuje hodnotové tříbení (preference, výběr); a teprve v rámci třetího členu jsme schopni jedno i druhé vidět v síti vztahů a determinant (klíčové slovo: motivace, důvod, kontext).

Čtu, protože to umím (*čtení*). Čtu, protože chci (*četba*). Čtu, protože jsem součástí určité sítě vztahů a předpokladů (*čtenářská kultura*). Čtenářská kultura situuje čtení a četbu do patřičných socio-kulturních rámců, historicky je ukotvuje.

Druhé zajištění bude dáno protikladem *čtenářská kultura — čtenářské kultury*. Čtenářská kultura zde hraje roli konceptuálního rámce, čtenářské kultury jsou pak jejími projevy — stejně jako například protiklad *literatura* a *literatury*. Statistická data i kvalitativní zjištění jednoznačně potvrzují, že existuje čtenářská kultura žen a čtenářská kultura mužů, přičemž tyto kultury se zásadně liší, a to hlavně intenzitou čtení (ve prospěch žen), jakož třeba i vztahem k beletrii (opět ve prospěch žen). Dále potvrzují, že se liší i podle věkových kohort — například v současné české (ale nejenom v ní) populaci se čtení výrazně propadá ve věku středním. Ale liší se i podle referenčních komunit — jinak a něco jiného čtou manažeři středního stupně v IT sféře, něco jiného vysokoškolští učitelé humanitních věd či studenti gymnázií. Každá taková komunita přijímá za samozřejmé něco jiného a — pokud to vztáhneme ke čtenářské kultuře — je propojena sítí jiných textů. Z jiné strany: předpoklady skupinové identity jsou mimo danou skupinu do značné míry nepřenosné.

A jsou tu i jisté národní historicky a kulturně zformované vzorce — například úroveň (počet přečtených knih za rok) pro celou českou populaci odpovídá v polské populaci úrovni lidí s vysokoškolským vzděláním ve věku 40+ let. Skandinávské země mají daleko nejrozvinutější vztah k veřejným knihovnám, stejně tak se v nich nevede tak ostrá hranice mezi „vysokou" a „nízkou" literaturou. Rozšíření e-knih u Američanů je výrazně větší než v západní Evropě; jisté pomezní území mezi oběma kulturami představuje Velká Británie. Pokud jde o Evropu, výrazně v ní vládne polarita sever × jih: nejvíce se čte ve skandinávských zemích, nejméně v jižních (Portugalsku, Řecku, na Maltě ad.). V Kanadě panuje velký rozdíl mezi anglofonní a frankofonní kulturou — první se vyznačuje daleko silnějším čtením.

Tak jako tak je pluralitní pojetí čtenářské kultury (v podobě čtenářských kultur) dobrou pojistkou směrem nahoru i dolů. Směrem nahoru před astrálním teoretizováním, jež se v honbě za obecnými koncepty stává slepým vůči všem časově podmíněným proměnlivostem. A směrem dolů před psychologizujícím relativismem toho druhu, že co čtenář, to svébytně autonomní čtení, vlastní kulturní ekosystém. Navíc toto pluralitní pojetí umožňuje v daleko větší míře vidět čtenářskou kulturu v její historické proměnlivosti.

Třetí zajištění se bude týkat samotného pojetí kultury. Výrazy *čtenářská* a *kultura* jako by se vzájemně podporovaly, ne-li překrývaly. Za kulturu je totiž možno považovat — v duchu britských *cultural studies* — až to, co je sdíleno (čteno), nikoli pouze produkováno (psáno). Jinými slovy: kultura představuje oběh, dosah, rozsah, čili ekosystém vztahů a jejich nositelů. Je to sféra významu recipovaných, nikoli pouze emitovaných.

Další zajištění bude ve vztahu ke konkurenčním pojmům ze stejné oblasti. Tím nejpoužívanějším (a tedy nejzavedenějším) je *knižní kultura*. I ona prošla docela dlouhým vývojem a má své národní odstíny (viz MIGOŃ 2011; VOIT 2014). Těžiště vývoje se postupně přesouvalo od technické stránky (tisk, vazba, papír atd.) k otázkám oběhu (rozšíření knihy, sociální kontexty, do nichž vstupovala, dosah). Roger Chartier tento pohyb pojmenovává jako „od knihy ke čtení", což pro něj znamená pohyb, v němž byl čtení postupně přiznán „status tvůrčí činnosti" (CHARTIER 2019: 43), čímž se rezignovalo na předpoklad, že smysl je v textu přítomen bezprostředně a průzračně, jakož i na to, že jeho jediným garantem je autor (IBID.). Ruku v ruce s tímto posunem jde podle Chartiera i zájem o počet gramotných, větší ohled na genderové aspekty (čtení mužů a čtení žen), jakož i na různé techniky čtení (tiché × hlasité, skupinové × individuální, intimní × veřejné). Chartierova pojmově-metodologická iniciativa má svou pevnou historickou kotvu — je totiž spojena se změnami, které nastaly v raném novověku.

Následujícím blízkým termínem je *kultura písma*. Vyznačuje se jím epocha, která nastupuje po orální kultuře, spíše však až chvíle, kdy se písmo stává dominantním prostředkem komunikace a uchovávání informací, což s sebou nese i změnu mentality (SCHÖN 1987). Za jednotlivé mezníky možno označit vznik písma (asi 3500 před n. l.), nahrazení svitku kodexem (od 3.–4. století n. l.), vynález knihtisku (polovina 15. století) a přechod od čtení intenzivního ke čtení extenzivnímu, nástup většinové gramotnosti západní civilizace (konec 18. století).

A je tu i *literární kultura*, další pojmový blíženec. Největší kariéru udělal daný termín v polské literární vědě, a to díky Stefanu Żółkiewskému. Dočkal se též mnoha pokračování a nových doplnění a rekonceptualizací (ŻÓŁKIEWSKI 1980; CZARNIK 1993; RYCHLEWSKI 2013, viz i ŠÁMAL 2005). Jeho *Kultura literacka (1918–1932)* (1973) je v mnohém přelomovou knihou, zejména formulací několika oběhů. Moderně bychom jeho oběhy přeložili asi jako diskurzy. Autor dál své pojetí rozpracoval zejména teoreticky; zde se opřel hlavně o sémiotiku. Je ohraničena institucemi, vzory, vztahem k tradici, kulturními kompetencemi, způsoby rozumění a způsoby hodnocení, preferencemi. O její dynamice pak rozhodují „různorodé společenské oběhy a proměnlivé společenské funkce" (ŻÓŁKIEWSKI 1973: 5). Je to koncept v mnohém velkolepý, opřený o bohatou heuristiku; navíc se zde má stále na mysli tvorba, texty i recepce. Přesto však právě nejslabším článkem dané koncepce je recepce. Ve vymezení čtenáře si autor počíná dost normativně: nemá jít o čtenáře novin, ale pouze o toho, kdo alespoň 4–6× za rok čte knihy (IBID.: 285). Żółkiewski navíc setrvává u didakticko-paternalistického způsobu, podle nějž „spisovatel vychovává svého čtenáře" (IBID.: 262). Problematické je i jeho pojetí oběhů. Polský literární vědec je formuluje jako něco mezi interpretačními komunitami a socio-demografickými skupinami (viz výše). Má jít

sice o oběhy, ale o tom, jak daná literatura obíhala, se příliš nedozvídáme. Koho zasahovala? Jak konkrétně? Jak široká byla její sociální stopa? Tohoto sporného místa Żółkiewského koncepce si pronikavě všiml poznaňský sociolog Marcin Rychlewski, který navrhuje původní oběhy jednak aktualizovat na současnou situaci, jednak — a hlavně — přetvořit na „vydavatelské oběhy"; zde evidenci máme (počty prodaných titulů, peníze za ně vydané). Ano, knižní trh je dobrým vodítkem, ale zdá se nám, že Rychlewski to přehnal na druhou stranu. Koupit si knihu ještě neznamená ji číst. Svým radikalismem jde Rychlewski příliš daleko, zejména když odmítá uznat za relevantní dlouholeté výzkumy Institutu knihy a čtenářství polské Národní knihovny. Nejedná se v nich sice o jasnou řeč prodejních čísel, ale přesto jde o velmi spolehlivé sociodemografické makroukazatele hladiny polského čtenářství, jeho bariér a trendů. Krokem dále je pokus Stanisława Siekierského *Czytania Polaków w XX wieku* (SIEKIERSKI 2000), kde je výklad veden po jednotlivých sociálních vrstvách a ve značné míře je opřen o konkrétní čtenářská svědectví (deníky, vzpomínky ad.). Jinak řečeno: Żółkiewského makropohled dokázal obohatit mikropohledy zdola; zřetel statistický vyztužit zřetelem etnografickým (antropologickým).

Problém je trochu i s adjektivem *literární*. I pokud ho chápeme široce (jako slovesnost), stále nám nepokrývá celou čtenářskou stopu. Co třeba čtenáři časopisů? Nebo dnes čtenáři internetových serverů? Případně čtenáři (zejména v mužské populaci), kteří se přímo ostentativně vyhýbají beletrii jako sféře „neužitečných výmyslů"? I toto adjektivum by asi dnes muselo být nahrazeno něčím inkluzivnějším. Čili čtenářská kultura zde nabízí širší náruč než kultura literární.

Čtení je pouze jedním ze způsobů, jimiž si přivlastňujeme mediální obsahy, proto nesmíme zapomenout na ještě jeden blízký koncept — *mediální kulturu*. Už přes sto let nežijeme jako civilizace v mediální monogamii. Dost dlouho se čtení chápalo v protikladu k jiným médiím, zejména vizuálním, ale už nějakou dobu je tento koncept neudržitelný. Čtení je součástí „mediálního koláče", přičemž osobní počítač a internet nově zamíchaly kartami a celé pole přeformátovaly, a to zejména tím, že je nelze jednoznačně přiřadit k žádnému z médií známých do té doby — je to takový mediální *gesamtkunstwerk* nebo případně *multimédium*, nebo dokonce *metamédium*. I on výrazně přispěl k tomu, že model *souboje* se nahrazuje modelem nové dělby kompetencí či sbíhání (JENKINS 2006; PIPER 2013; VAN DER WEEL 2014). — Aktuální verzí tohoto pojmu je termín *new literacies*, což by se dalo volně přeložit jako „nová média a jejich kompetence". Zejména se zdůrazňuje protiklad těch, kdo vyrostli jako „digitální domorodci", a těch, kdo jsou „digitálními přistěhovalci". V mnohém se to týká přístupu k informacím či způsobů výuky — digitální přistěhovalci učí digitální domorodce, přičemž co do znalosti nových médií za nimi zaostávají. Jde také o reflexi našeho vztahu k technologii, komu-

nikaci a socializaci. Stoupenci *new literacies* věří, že máme co činit s novou gramotností, a to takovou, která je něco víc než čtení a psaní. Přitom podle Franka Furediho poněkud zapomínají, „že čtení a psaní stále zůstává nezpochybnitelným základem" veškeré gramotnosti, tedy i té, kterou přináší nová doba a vše, co tato doba přináší, z ní vychází (FUREDI 2015: 213; viz i WIERNY 2009: 330).

Každý z těchto pojmů má svou vlastní historii, jakož i vlastní *modus operandi*. Vzájemně se neruší, spíše se doplňují a v mnohém též překrývají. Navíc to jsou spíše operativní pracovní koncepty či poznávací metafory. Stejně tak i čtenářská kultura.

„Knihu vytváří čtenář"

Digitální kultura — jak řečeno výše — výrazně zmnožila počet stop, které po sobě čtení zanechává; čtenář je v její sféře daleko více přítomen. Přitom však úvahy o tom, že knihu vytváří až čtenář, nejsou jejím výdobytkem. Patří k samotné podstatě (literární) komunikace. Uvažujme chvíli tímto směrem a pokusme se digitální stopy zabudovat do celých dějin čtenářské kultury.

Dejme si vedle sebe tři výroky spisovatelů. Milorad Pavić: „Jsem přesvědčen, že knihu vytváří čtenář, a právě díky němu začíná kniha existovat" (PAVIĆ 2010: 114). Ludvík Vaculík: „Nepíšu kvůli čtenářům, ale napsané je to pak pro ně" (VACULÍK 2007: 83). Isaac Bashevis Singer: „Mnoho autorů tvrdí, že píšou pouze pro sebe. Jsou to pokrytci. Kdyby zůstali na ostrově, pouze sami, a věděli by, že nikdo by nikdy nevydal to, co napíšou, nenapsali by nic. Když píšete, vždy je tam čtenář" (in FARELL 1992: 27). Podstatné na těchto výrocích není jen to, co se říká, ale také kdo to říká. Ve všech třech případech máme totiž co činit se spisovateli, kteří se způsobem svého psaní čtenářům nijak nepodbízeli. Všem třem není nijak cizí ani literární experiment — u Paviće se samou formou románu a jejími možnostmi, u Vaculíka s formou vyprávění (její extrémní subjektivizací), u Singera v prolínání světa reálného se světem duchů a démonů. Nemáme tedy co činit se žádnými literárními živnostníky, jejichž úspěch by byl odvislý od počtu prodaných výtisků.

Společným rysem všech tří výroků není jen to, že čtenář není pouze korunovací díla, je jeho inherentní složkou (Singer), cílem (Vaculík), ba smyslem (Pavić). Příliš radikální? Záleží, z jaké strany se na to díváme. Perspektiva autora a díla (tvorby) počítá se čtenářem pouze fakultativně — jen když se to uzná za vhodné, a to ještě většinou jen s příslušníkem literárního provozu (recenze, kritiky atd.). Oproti tomu perspektiva čtenáře (recepce) v sobě obsahuje jak dílo, tak jeho autora, neboť čtení je vždy čtením *něčeho*, za nímž stojí *někdo*. Je to tedy až čtenář, kdo vystavuje autorovi (a dílu) konečný komunikační účet.

Jazyk vždy vede ke čtenáři, čili všechny tři názory jsou svého druhu variacemi na Bühlerovu klasickou *Sprachtheorie* z roku 1934, v níž byly jazyku

vymezeny tři základní funkce — *expresivní* (autor), *sdělná* (text) a *apelativní* (čtenář). Samotné médium jazyka tak má vždy tři valence a není situace, v níž by jedna z nich zůstala neobsazena. K těmto třem funkcím se posléze přidávaly další (známých je šest funkcí Romana Jakobsona), ale při tom se nějak zapomínalo, že nejde jen o další v řadě, ale daleko spíše jsou to jen další možnosti základních tří, a tedy že je nelze promýšlet jinak než v triadické komunikační perspektivě onoho původního schématu. Vezměme si funkci estetickou (v Jakobsonově pojetí poetická), která je zaměřena na sdělení jako takové (na jeho „Jak?"). Určující je tedy změněná referenčnost (nikoli pouze „Co?", ale i „Jak?"), čímž je tato funkce *de facto* přivázána jen k funkci sdělné. Co však funkce expresivní (autor) a apelativní (recipient)? Jich se poetická funkce netýká? Nebo se snad funkce estetická uskutečňuje nějakým sémantickým samozážehem? Jistou opravu této nedomyšlenosti najdeme později u Umberta Eca, pro něhož je akt interpretace souhrou tří intencí: autora (*intentio auctoris*), díla (*intentio operis*) a čtenáře (*intentio lectoris*) (ECO ET AL. 1992). Ovšem ani on se nevydal za text, zkonstruovav si všechny tři intence v bezpečí vnitrotextových modelací.

Koncept funkce se sice ukázal řešením vývojově velmi šťastným (jako jisté protopragmatiky), jenomže ani on nebyl promyšlen v komunikační perspektivě. Strukturalismus utekl od empirie k systémovému uvažování, od fónů k fonémům — byl to akt jeho velké emancipace. Jenomže později také jeho jisté slepoty (zlatá klec). I roli fonému je potřeba čas od času prověřit v konkrétní řečové situaci fónů.

Zejména Pavićovo tvrzení nechává poněkud na holičkách i naši běžnou představu čtenáře jako toliko jedné instance z triády autor–text–čtenář, tedy onen koncept, který si spojujeme *pouze s receptivní stránkou* komunikace. Je-li někdo oním, „díky němuž dílo začíná existovat", stává se tak podmínkou jeho existence (a tím i autora), čímž je současně i garantem smyslu. Tedy: u každého ze tří hlavních aktérů komunikace máme — potenciálně — co činit i se dvěma ostatními; například autor je původcem textu, který je určen čtenáři, text má vždy svého autora, jakož i toho, komu je adresován. Avšak teprve ve chvíli, kdy se textu zmocnil čtenář, máme jistotu, že komunikační potencialita se stala komunikační aktualitou; tedy že došla svého uskutečnění. Že záměr se stal skutkem. Problémem — zejména v pohledu historie — je, jak danou jazykovou potencialitu zachytit ve stavu komunikační aktuality, tedy jak ji rukolapně vykázat jako sociální akci. Mnohdy se ocitáme — řečeno právnicky — ve stavu důkazní nouze.

Čtenářostředný pohled nám tak nabízí optiku dovršeného komunikačního celku. Zároveň s tím dostáváme i jistotu pevné historické kontextualizace — texty tím získávají své ukotvení, stávajíce se sociálními fakty. Víme, že jsou „dokomunikovány". Problémem však je, že dané ukotvení není často o co opřít. Čtení totiž nezanechává tak jasné stopy jako psaní. A také jich nezane-

chává tolik. Dost často chybějí zejména důkazy přímé — jednoznačné empirické evidence. Čím více se pohybujeme po časové ose zpět, tím jich je méně. Dostáváme tak sice vítězné vědomí „čtenářského holuba na střeše", ale v hrsti máme začasté jen „vrabce textu". Z jiné strany: čtenářostředný pohled je daleko inkluzivnější než pohled autorostředný a textostředný; jeho prokletím však je, že ho dost často není o co empiricky opřít (viz CHARTIER 2019: 42).

Je to snad důvod k rezignaci? Ne. Stále je zde dost důkazů nepřímých, jako jsou například sociální podmínky recepce. Dá se třeba zjistit, v jakém kontextu se daný text pohyboval; také něco o těch, kdo se na tomto oběhu podíleli. Je toho dost, co se dá na základě přímých i nepřímých dokladů zrekonstruovat. Dobrým pomocníkem je materialita — podoba knihy, čím se psalo, čtenářský nábytek, způsob osvětlení. Pokusů, jak napsat dějiny čtení (nebo aspoň některých úseků), je dost na to, abychom již věděli, kam všude se dá dojít pro prameny.

Pokusme se heuristiku čtenářských stop nějak uspořádat — od empiricky nejurčitějších přes stopy nepřímé až k těm vzdáleným, a to optikou nikoli pouze současného stavu, ale celého vývoje (viz i ROSE 2007).

STOPY/SVĚDECTVÍ	POPIS/OBSAH
osobní svědectví o čtení/četbě	adresné výpovědi o vlastním i cizím čtení; čtenářské deníky, deníky, memoáry, čtenářské poznámky v knihách; ankety; sféra profesionální (literární provoz) i sféra běžného čtenáře; svědectví o čtení na sociálních sítích a na internetu
údaje o čtení/četbě	kvantitativní (statistické) i kvalitativní (rozhovory), vesměs anonymní; dílčí ankety (i na internetu); žebříčky popularity; způsoby čtení (tiché × hlasité; soukromé × veřejné); veřejný oběh sentencí či slov z četby (odkazy, citáty), seznamy předplatitelů periodik a klubů čtenářů)
údaje o gramotnosti	rozsah, dynamika, struktura (muži × ženy, město × venkov, sociální vrstvy), tendence; funkční gramotnost; akce na podporu gramotnosti
údaje z institucí čtenářské kultury	výpůjčky z knihoven, počet prodaných výtisků, eventuálně finanční zdroje za ně vydané; jiná místa a způsoby nabývání knih
údaje o institucích čtenářské kultury	knižní trh, knihovny, jejich katalogy a fondy; kluby a spolky; kampaně; tiskárny a tiskařské techniky; domácí knihovny; škola a způsob výuky čtení a kánon; jiné vzdělávací instituce; cenzura; bibliofilie; ničení knih; pozůstalosti a inventáře
propagace, reklama a marketing	na všech nosičích a ve všech médiích; rozsah, dosah, účinnost (vliv na čtenářské módy)

ikonografie čtení	čtení a jeho obrazy v literatuře a veřejném diskurzu; zobrazení čtenářů a čtení ve výtvarném umění, v divadle a ve filmu
texty, díla, materiály ke čtení	jako čtenářská potencialita (důvod ke čtení); časové a socio-kulturní motivy jejich existence (horizont čtenářova očekávání, čtenář uvnitř díla), jejich dobová a jiná ohraničení
materialita psaní a čtení	na co se psalo (nosiče), čím se psalo (nástroje), jak se psalo (písmo); pomůcky na čtení (např. brýle, nábytek); rozšíření a sociální distribuce všech těchto prvků; konzervace a uchovávání
sféra písma/čtení a jiná média	adaptace; divadelní, rozhlasové, filmové a televizní verze předloh původně textových (knižních, čtenářských); jejich dosah a podoba; koexistence s původními předlohami — vliv na čtení; vzájemné ovlivňování

Shrnutí

Čtenářská kultura a její konceptuální *modus operandi*:

(1) Dává našemu pohledu na literaturu, knihy a celou kulturu písma perspektivu **inkluzivního** celku — až okamžikem čtení (zejména jeho evidence) máme jistotu, že se ze záměru stal skutek, že záměr se naplnil v realizaci, jakkoli třeba i tak, že tato realizace mu tak úplně neodpovídá. Čili že reálný čtenář se s modelovým čtenářem minul.

(2) **Integruje** všechny činnosti týkající se recepce (přímé i zprostředkované, jasné i sporné, celostní i dílčí); je tedy úhrnem osobních svědectví, statistických dat, institucí jako škola či cenzura, knižní trh či veřejné knihovny, diskurz o čtení, čtenářská ikonografie atd.

(3) Dává textům jejich **historické ukotvení** a nenechává je zavěšeny v časovém vzduchoprázdnu; je to pojistka proti textostředným spekulacím i proti snadnému ahistorickému teoretizování.

(4) Má časovou hloubku i časovou délku. Umožňuje tak **propojit současnou dobu s historií**; nové jevy (*new literacies*, *digital literacy*, *new media*, *big data* ad.) nevidí izolovaně, nýbrž ve spojitosti s tím, co bylo před nimi — s předchozími revolucemi (přechod od svitku ke kodexu, nástup knihtisku, většinová gramotnost, rozhlas, televize). Tím se dokáže vyhnout unáhlenostem a překotným soudům na adresu současných změn.

(5) Umí propojit singulár s plurálem, čili je s to **uvést v soulad** koncept čtenářské kultury s jednotlivými specifickými čtenářskými kulturami (národními, generačními, zájmovými subkulturami ad.); na pozadí celku dokáže vidět dílčí různosti (dobové vzorce); nesnaží se je nivelizovat a odsunout ve jménu obecné ideje, ale spíš pochopit a interpretovat.

(6) Vehementně nám dává na vědomí, že kultura nastává až ve chvíli, kdy se významy **sdílejí**, až když obíhají. Neboli že podstatou její existence je vztah, proces. Sociální rozměr se tak pro ni nestává něčím druhotným, nýbrž je její samou podstatou. Je pojistkou **důsledně komunikační perspektivy**.

A je tu ovšemže i jedna nevýhoda: jde o onoho již vzpomínaného „holuba na střeše", tedy o skutečnost, že inkluzivita čtenářské kultury, tedy její **metodologická všemoc**, dost často naráží (zejména v odlehlých historických epochách) na **heuristickou bezmoc** nebo aspoň **omezenost**. Čili že máme krásný koncept, ale chybějí nám nástroje, jak ho uskutečnit. Vraťme se k našemu schématu (viz výše). Čím jsme v něm výše — tím více máme holuba v hrsti; čím níže, tím více sedí na střeše. Pořád však o něm víme, majíce ho na zřeteli. Byly doby, kde jsme si mysleli, že o žádném holubovi na střeše vědět nemusíme, stačí nám vrabec v hrsti, tedy dílo samo (jako jazyková struktura), jež je schopno se rozeznít jakoby samo od sebe. Další fází bylo přesvědčení, že onoho holuba na střeše si můžeme stvořit uvnitř textu — jako jeho maketu. Tak vznikla představa modelového čtenáře. Dnes však víme, že můžeme víc než snít, tedy že máme způsoby a nástroje, jak si ho odchytit či se k němu aspoň přiblížit. Holub na střeše čtenářské kultury přestal být obrazem heuristické chiméry či metodologické pošetilosti.

Studie vznikla v rámci realizace projektu Česká literární bibliografie — Český literární internet: data, analýzy, výzkum, CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_013/0001743, který je spolufinancován Evropskou unií prostřednictvím Evropských strukturálních a investičních fondů v rámci operačního programu Výzkum, vývoj a vzdělávání.

Literatura

ALTICK, Richard D.
1957 *The English Common Reader. A Social History of the Mass Reading Public 1800–1900* (Chicago: The University of Chicago Press)

ANGOVÁ, Ien
2018 *Divákem Dallasu. Soap opera a melodramatická imaginace*; přel. Lucie Kořínková (Praha: Akropolis) [1985]

BARON, Naomi S.
2015 *Words on Screen. The Fate of Reading in a Digital World* (Oxford/New York: Oxford University Press)

BERRY, David M. — DIETER, Michael (edd.)
2015 *Postdigital Aesthetics: Art, Computation and Design* (London: Palgrave MacMillan)

BOTSMANOVÁ, Rachel
2018 *Komu se dá věřit? Jak nás technologie sblížily a proč by nás mohly rozeštvat?*; přel. Jiří Petrů (Brno: Host) [2017]

BÜHLER, Karl
1934 *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache* (Jena: Gustav Fischer)

CZARNIK, Oskar Stanisław
1993 *Między dwoma Sierpniami. Polska kultura literacka w latach 1944–1980* (Warszawa: Wiedza Powszechna)

DARNTON, Robert
2009 *The Case for Books. Past, Present, and Future* (New York: Public Affairs)

DYMMEL, Anna (ed.)
2009 *Bestsellery, literatura popularna, odbiorcy. Empiryczne badania współczesnego czytelnictwa* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curii-Skłodowskiej)

ECO, Umberto — RORTY, Jonathan — BROOKE-ROSE, Christine
1992 *Interpretation and Overinterpretation*; ed. Stefan Collini (Cambridge: Cambridge University Press)

FARELL, Grace
1992 *Isaac Bashevis Singer: Conversations* (Jackson/London: University Press of Mississippi)

FELSKI, Rita
2008 *Uses of Literature* (Oxford: Blackwell Publishing)

FULLER, Danielle — REHBERG-SEDO, DeNel
2013 *Reading Beyond the Book. The Social Practices of Contemporary Literary Culture* (New York/London: Routledge)

FUREDI, Frank
2015 *Power of Reading. From Socrates to Twitter* (London et al.: Bloomsbury)

GOLD, Joseph
2001 *Read for Your Life. Literature as a Life Support System* (Allston: Fitzhenry & Whiteside)

CHARTIER, Roger
2019 *Czy książki wywolują rewolucje? Szkice z historii książki, lektury i kultury piśmiennej*; přel. Magda Rodak, Olga Dawidowicz-Chymkowska, Anna Leyk; ed. Paweł Rodak (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego)

JENKINS, Henry
2006 *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide* (New York/London: New York University Press)

KOWALSKA, Anna
2014 *Nowy odbiorca? Przemiany obrazu odbiorcy w wybranych koncepcjach współczesnej kultury* (Warszawa: Oficyna Naukowa)

LONG, Elisabeth
2003 *Book Clubs. Women and the Uses of Reading in Everyday Life* (Chicago/London: The University of Chicago Press)

LYONS, Martyn
2010 *A History of Reading and Writing in the Western World* (Basingstoke: Palgrave MacMillan)
2011 *Books. A Living History* (London: Thames & Hudson)

MANGEN, Anne — VAN DER WEEL, Adriaan
2016 „The Evolution of Reading in the Age of Digitisation: An Integrative Framework for Reading Research"; *Literacy* L, č. 3, s. 116–124; viz ‹https://www.researchgate.net/publication/294633606_The_evolution_of_reading_in_the_age_of_digitisation_An_integrative_framework_for_reading_research› [přístup 2020-05-01]

MIGOŃ, Krzysztof
2011 „»Kultura książki« — wyrażenie potoczne, kategoria badawcza, czy specjalność naukowa?"; in Ewa Andrysiak (ed.): *Ludzie i książki: studia i szkice bibliologiczno-bibliograficzne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesor Hannie Tadeusiewicz* (Łódź: Wydawnictwo Naukowe), s. 47–57

MORETTI, Franco
2013 *Distant Reading* (London/New York: Verso)

PAVIĆ, Milorad
2010 „Pokud jste moudřejší než vaše kniha, pak nejste spisovatel. Poslední publikovaný rozhovor s Miloradem Pavićem"; přel. Věra Smejkalová, *Host* XXVI, č. 6, s. 114–116

PIPER, Andrew
2013 *Book Was There. Reading in Eletronic Times* (Chicago/London: The University of Chicago Press)

RADWAY, Janice
1984 *Reading the Romance: Women, Patriarchy, and Popular Literature* (Chapel Hill: University of North Carolina Press)
1997 *A Feeling for Books: The Book-of-the-Month Club, Literary Taste, and the Middle Class Desire* (Chapel Hill: University of North Carolina Press)

ROSE, Jonathan
2007 „The History of Education as the History of Reading"; *History of Education* III, č. 4–5, s. 595–605; viz ‹https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00467600701496922?journalCode=thed20› [přístup 2020-04-01]
2010 *The Intelectual Life of the British Working Classes* (New Haven/London: Yale University Press) [2002]

ROSENZWEIG, Roy
2007 „Scarcity or Abundance? Preserving the Past in a Digital Era"; in Thomas August, Keneth Carpenter (edd.): *Institutions of Reading Life: The Social Life of Libraries in the United States* (Amherst: Massachusetts University Press), s. 310–342

RYCHLEWSKI, Marcin
2013 *Książka jako towar, książka jako znak. Studia z sociologii literatury* (Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra)

SCHÖN, Erich
1987 *Der Verlust der Sinnlichkeit oder Die Verwandlungen des Lesers Mentalitätswandel um 1800* (Stuttgart: Klett-Cotta)

SIEKIERSKI, Stanisław
2000 *Czytania Polaków w XX wieku* (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego)

SOCHA, Irena
2017 „Lektura — przekaz, komunikacja czy relacja?"; in Anna Żbikowska-Migoń, Marta Skalska-Zlat (edd.): *Encyklopedia książki* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego), s. 99–113

SZYSZKOWSKA, Ewelina Maria
2003 *Odmiany uczuć. Popularny romans kieszonkowy w Polsce 1990–2000* (Warszawa: Biblioteka Narodowa)

ŠÁMAL, Petr
2005 „K historii pojmu literární kultura. Poznámky z polské literární vědy"; *Česká literatura* LIII, č. 4, s. 541–555

VACULÍK, Ludvík
2007 *Hodiny klavíru* (Brno: Atlantis)

VAN DER WEEL, Adriaan
2014 „Book Studies and the Sociology of Text Technologies"; in: Simon Rosenberg, Sandra Simon (edd.): *Material Moments: Essays in Honour of Gabrielle Müller-Oberhäuser* (Berne et al.: Peter Lang), s. 262–282; viz ‹http://www.let.leidenuniv.nl/wgbw/research/Weel_Articles/VanderWeel_MM_proof6.pdf› [přístup 2020-25-04]

VOIT, Petr
2014 „Osobní apel ke koncepci, komplexnosti a interdisciplinárnímu charakteru knižní kultury"; *Knihy a dějiny* XXI, s. 95–100

VORLESEN
2015 *Vorlesen — Investition in Mitgefühl und solidarisches Handeln*; viz ‹https://www.stiftunglesen.de/download.php?type=documentpdf&id=1666› [přístup 2020-04-25]

WIERNY, Sebastian
2009 „Elektroniczne zasoby tekstowe w odbiorze użytkowników internetu w świetle badań"; in Krzysztof Migoń, Marta Skalska-Zlat (edd.): *Uniwersum piśmiennictwa wobec komunikacji elektronicznej* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego), s. 329–340

WOJCIECHOWSKI, Jacek
2004 „Odbiorcze transformacje w komunikacji"; in Krystyna Heska-Kwaśniewicz (ed.): *W kręgu książki, biblioteki i informacji naukowej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Zbygniewowi Żmigrodskiemu* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego), s. 51–61

WOLF, Maryanne
2016 *Tales of Literacy for the 21st Century* (Oxford: Oxford University Press)

ŻÓŁKIEWSKI, Stefan
1973 *Kultura literacka (1918–1932)* (Wrocław et al.: Ossolineum)
1980 *Wiedza o kulturze literackiej. Główne pojęcia* (Warszawa: Wiedza Powszechna)

Résumé
This study focuses on the concept of reading culture. The authors attempt to define its content and scope, while setting it within the context of contemporary issues (such as the digital revolution). They also take account of the key fixed ideas associated with the "reader" and "reading" concepts, while paying specific attention to the opposition of the empirical reader and model reader. They also base their conception of reading culture on a critical comparison with such associated concepts as book culture, written culture, literary culture and media culture, while focusing on the concept of culture itself, particularly on why they have decided on it, as culture might even be considered — in the sense of British cultural studies — to be anything that is communicated (read), and not just produced (written). Hence culture involves the circulation, range, extent and the entire ecosystem of relations and their media. It is the sphere of meaning that is received and not just emitted. One of the features of reading culture — according to the authors — involves the not entirely straightforward search for trace /testimonies, so the authors present a table showing individual trace /testimonies classified from direct empirical proofs to quite indirect ones. The main advantage of the reading culture concept is considered by the authors to be that it *integrates* all the activities associated with reception (direct and mediated, clear and disputed, complete and partial), so that it presents the entire range of personal testimonies, statistical data, institutions such as school and censorship, the book market and public libraries, discourse on reading, reader iconography and so forth.

Klíčová slova / Keywords

čtenářská kultura — digitální éra — čtení

reading culture — digital era — reading